

אמ'ר לחכמה אח'תי את

נפש לאסתר אומן זכרה לברכה

נשים בעולם היהודי

כתב עת למחקר והגות

חוברת י'ד
תשע"ט • 2018

המרכז לחקר האישה ביהדות
ע"ש פניה גוטספלד הלר
הפקולטה למדעי היהדות, אוניברסיטת בר-אילן

נספח

הנהלה: פרופ' ישראל אומן, פרופ' אלישע האס, פרופ' ירון הראל, פרופ' מרים פאוסט, רחל פורסטנברג, שני רוזן

עורך ראשי: פרופ' יהודה פרידלנדר
עורכת: ד"ר רבקה גולדברג (דביר)

מערכת: פרופ' יפה ברלוביץ, פרופ' זאב גריס, ד"ר מיכל הלד, ד"ר רות למדן, פרופ' לילך רוזנברג-פרידמן, פרופ' יעל שמש

מועצת מערכת: פרופ' שולמית אליצור, פרופ' ניצה בן-דב, פרופ' אביעד הכהן, פרופ' תמר וולף-מונזון, ד"ר רוני ויינשטיין, פרופ' חוה טורניאנסקי, פרופ' אוריאל סימון, פרופ' חביבה פדיה, פרופ' שמואל פיינר, פרופ' דוד רוסקיס, פרופ' איטה שדלצקי, פרופ' אביגדור שנאן

עריכה לשונית: חנה פורטגנג

רשימת המשתתפים:

תמר א. אברהם, ירושלים
ד"ר נורית אורחן, ירושלים
ד"ר עפר אליאור, האוניברסיטה העברית י-ם, אוניברסיטת בן-גוריון, באר שבע
ד"ר ברכה אליצור, מכללת הרצוג
ד"ר ניצה דורי, המכללה האקדמית לחינוך 'שאנן', חיפה
ד"ר ימימה חובב, אוניברסיטת אריאל ומכללת הרצוג
ד"ר מרים (לאור) כהנא, מכללת אפרתה, ירושלים
ד"ר אורן חמן, אוניברסיטת בן-גוריון, באר שבע
פרופ' צפורה שחורי-רבין, המכללה האקדמית לחינוך ע"ש קיי, באר שבע

ISSN 1565-3625

© כל הזכויות שמורות

המרכז לחקר האישה ביהדות ע"ש פניה גוטספלד הלר
הפקולטה למדעי היהדות, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן 5290002
דוא"ל: massehet@gmail.com

כתב העת **מסכת** נוסד ב'מתן, מכון תורני לנשים' לזכרה של אסתר אומן, שהייתה בין תלמידותיו הראשונות. אסתר, שהקדישה את חייה לביתה ולגידול משפחתה, החלה לחבוש את ספסלי בית המדרש בהיותה בת שישים ושתיים, ולראשונה בחייה התעמקה בלימודי תנ"ך, תלמוד ומחשבת ישראל. לאחר שש שנים נפטרה ממחלת הסרטן. קורות חייה מגלמים אולי יותר מכל את מהפכת לימוד התורה לנשים שבדור האחרון.

המרכז לחקר האישה ביהדות ע"ש פניה גוטספלד הלר
אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן

תוכן העניינים:

עמ' 11	נישואין וילודה בדרשות חז"ל על מרים הנביאה ברכה אליצור
עמ' 47	נשים בתרגום יונתן לנביאים מרים (לאור) כהנא
עמ' 77	מקומן של נשים בפרשנות פילוסופית על 'התקין לו ממנו בניין עדי עד' עפר אליאור
עמ' 99	'אישה צדקת מגדלת איש צדיק' – רבקה בת מאיר טיקטיגר וספר 'מינקת רבקה' ימימה חובב
עמ' 135	'איך נעשינו סוציאליסטיות': סיפורן של התופרות היהודיות ברוסיה הצארית בעיתונות יידיש נורית אורחן
עמ' 155	נשים יוצרות מוסיקה בכתבי שלום עליכם אורן רומן
עמ' 181	גננות עבריות: חלוצות בשדה החינוך העברי בגולה צפורה שחורי-רובין
עמ' 221	'אני אוהבת את המקצוע הזה, ואני רוצה מאוד להיות רב' – ניסיונה החלוצי של רגינה יונאס להצדיק הסמכת נשים לרבנות תמר א. אברהם
עמ' 249	היבטים אינטרטקסטואליים בשירי החגים של נעמי שמר ניצה דורי
	תקצירים באנגלית

דבר המערכת

גם הפעם, כבכל חוברות מסכת הקודמות, ניבטות אלינו מבין דפיה של חוברת יד נשים מתקופות שונות, ממקומות שונים ורחוקים ומעולמות שונים: ממרים הנביאה אחות משה, שבאה מארץ הנילוס, ועד נעמי שמר, הפזמונאית והמשוררת בת זמננו מגדות הכינרת.

רבות מן הנשים הנזכרות בחוברת זו עסקו בהנחלת המורשת היהודית וערכיה לבני דורן ולדורות הבאים, החל מגן הילדים ועד לבגרות.

על המהפכה של הנחלת הלשון העברית כבר מגן הילדים מספרת צפורה שחורי-רובין במאמרה על בוגרות שני הסמינרים לגננות עבריות שנפתחו במזרח אירופה בראשית המאה העשרים. במאמר היא מביאה את דבריה של המשוררת קדיה מולודובסקי, תלמידת הסמינר לגננות בימים ההם:

גני ילדים לילדים יהודים היו באותה תקופה מעשה בראשית. בכל גן ילדים שנפתח בעיר הייתה משום בשורה [...] פותחים גן ילדים עברי בלובלין, בלודז', בקרינקי, בבריסק. בקיצור, הגאוגרפיה התרבותית נפתחה ופרחה לפנינו כמו גן מיוחד, מכושף [...] אנחנו צריכות להתכונן לשאת את החינוך היהודי אל הערים והעיירות. ההתלהבות של אותו אביב נשארה חרותה בזיכרוני כחוויה חגיגית – מתכוננים למבצע, ויש תכלית, יש ייעוד!

הנערות הצעירות, תלמידות הסמינרים של יחיאל היילפרין ויצחק אלטרמן, שבאו ממקומות יישוב שונים במזרח אירופה, מערים, מעיירות ומכפרים, ניבטות אלינו מבעד למאמר גם בסיפור חייהן וגם מתוך התצלומים המלווים את המאמר.

גני הילדים העבריים היו אמנם חידוש מרגש של ראשית המאה העשרים, אך ניצניה של הפקדת העברת המורשת היהודית לדורות הבאים בידי נשים – קדומים בהרבה.

מרים הנביאה נתפסת במדרש כמי שמעודדת בדבריה ובמעשיה את בניינו ואת קיומו של התא המשפחתי הישראלי. חז"ל ייחסו למרים את הכוונה לחנך, הן את אביה ואת אחיה והן את בני ישראל לדורותיהם, לחיי זוגיות ומשפחה תקינים ולהבאת ילדים לעולם. במאמרה 'נישואין וילודה בדרשות

חז"ל על מרים הנביאה' מתחקה ברכה אליצור אחר מגמותיהם של חז"ל, שתלו בדמותה של מרים מדרשים רבים ומגוונים המדברים בשבח הנישואין, חיי המשפחה ולידת ילדים. אליצור מנסה להבין מה הביא את חז"ל לייחס למרים תפקיד זה אף שאין לו אחיזה ממשית בדמותה של מרים במקרא.

כל תרגום, ותרגום יונתן למקרא בכלל זה, משמש במידה רבה פירוש ייחודי על הטקסט המתורגם. מרים (לאור) כהנא עוסקת במאמרה ביחסו של התרגום לנשים כפי שמתגלה בבחינת השינויים שהוא מכניס לפסוקים. הכותבת מצביעה על אחד המרכיבים החשובים המאפיינים שינויים אלו בתרגום יונתן לנביאים: יחסו החיובי של בעל התרגום לנשים כלומדות ומלמדות. בדברי התרגום נמצא את חולדה הנביאה, שישבה בבית אולפנא בירושלים, את יעל אשת חבר הקיני, היושבת באוהלה של תורה, את מרים אחות משה, המלמדת את הנשים, ועוד נשים העוסקות בלימוד ובהוראה.

כאלף שנים אחר כך, בפראג של המאה השש עשרה, אנו מוצאים אישה מיוחדת שעסקה בהוראת תורה וחכמת חיים בעיקר לנשים צעירות. מאמרה של ימימה חובב עוסק ברבקה בת מאיר טיקטינר, האישה היהודייה הראשונה שכתבה ספר המלמד בתבונה וברגישות הלכות חיים ומוסר, ומבקש להנחיל לדורות הבאים שפע עצות וידע הנובעים מרקע תורני למדני אך גם מחכמת חיים עמוקה.

בפראג של המאה השש עשרה נהנתה רבקה בת מאיר מהערכה ומהוקרה, ונראה שהייתה מקובלת כדרשנית בציבור (אם כי סביר מאוד שרק בקרב ציבור הנשים) וכדי שתכונה בשער ספרה 'הרבנית הדרשנית', אף שבעלה לא נשא כל משרה רבנית, לא היה כל צורך להעניק לה סמיכה לרבנות או תואר רשמי אחר. אולם מאות שנים אחריה בברלין, בשנות השלושים של המאה העשרים, נאלצה רגינה יונאס להיאבק בנחישות ולהשקיע תעצומות נפש רבות כדי לעמוד על זכותה לשאת משרה של רב כדי שתוכל לדרוש לפני הציבור ולתמוך בבני הקהילה תמיכה רוחנית גם בעצם ימי השואה.

במסכת יג נדפס מאמרה של מרגלית שלאין על דמותה של רגינה יונאס ועל פועלה בברלין ובטרזיינשטט, ואילו בחוברת זו נדפס מאמרה של תמר אברהם, העוסק בעבודת התזה של יונאס, שהייתה חלק מן הדרישות לקבלת תואר הרבנות הנכסף. בעבודתה ביקשה יונאס לענות על השאלה 'האם אישה יכולה לכהן בתפקיד רב?', ומתוך חיבור התשובה המלומד שכתבה, ניכרים הידע הרב שרכשה ויכולת ההעמקה שלה במקורות יהודיים מגוונים

בני דורות רבים. תמר אברהם, שתרגמה מגרמנית לעברית את עבודתה ההלכתית של יונאס, היא הראשונה שחוקרת לעומק עבודה חשובה וחלוצית זו.

מאמרה של נורית אורחון עוסק בכתיבתן של נשים בעיתונות היידיש ברוסיה הצארית. כתבות וסיפורים שפרסמו נשים אלו פותחים לנו צוהר להיכרות עם קבוצה גדולה מאוד של נשים יהודיות שהועסקו בתנאי עבדות מחפירים במפעלי תפירה ביתיים, שהופעלו אף הם בידי יהודים.

בחשכת הניצול והייאוש אנו מוצאים נשים צעירות ואמיצות – באחד המקרים אף בתו של בעל המפעל עצמו – המנסות להנחיל לחברותיהן ערכים של אחווה וצדק ומוכנות לסכן את חירותן כדי להביא מעט אור של לימוד והשכלה לחייהן של הנערות המדוכאות בעוני ובבורות.

משלהי המאה העשרים בולט תפקידם של השירים והפזמונים בעיצוב דמותם התרבותית והרוחנית של צעירים ובני נוער. שיריה של נעמי שמר קשורים קשר הדוק לעיצוב דמותם של אלו שגדלו בארץ בשנות החמישים והשישים. במאמר שכתבה ניצה דורי נראה כיצד אפשר לראות בשירי החגים של נעמי שמר ניסיון לחנך לערכים. דורי מצביעה במאמרה על חיבורים מתווכחים וסמויים מן העין שיצרה נעמי שמר בשירי החגים שלה בין רבדים ומקורות, ובאמצעות חיבורים אלו מנחילה לשומעים מטען תרבותי המכיל הן את שורשי החג המסורתיים והמקראיים והן את התפיסות המודרניות החילוניות והציוניות של החגים.

בשירה ובמוזיקה עוסק גם מאמרו של אורן רומן, המתמקד בשלושה מן הרומנים של שלום עליכם ובוחן מערכות ערכים ומציאות חברתית דרך סיפורי חייהן של נשים שביקשו לעסוק במוזיקה. מבעד לעיסוקן של נשים אלו במוזיקה ניכרים תהליכי המודרניזציה והחילון שעברה החברה היהודית במזרח אירופה בשלהי המאה התשע עשרה.

את רוחם של ימי הביניים מביא לחוברת עפר אליאור במאמרו הבוחן לעומק את דברי הפרשנות לברכות הנישואין שכתבו שלושה פרשנים פילוסופיים. בעקבות הרמב"ם פירשו שלושתם את הביטוי 'אשר יצר את האדם בצלמו בצלם דמות תבניתו' כדן בהקניית השכל לאדם, והניחו כי יש קשר בין משמעות משפט זה למשמעות המשפט השני בברכה, 'והתקין לו ממנו בניין עדי עד'. אך משלושתם רק גישתו של ר' יעקב אנטולי, שהיא ה'נדיבה' ביותר

בהערכת תפקידה של האישה, מייחסת לה אפשרות לסייע לאיש בהשגת תכליתו.

דומה כי קשה למצוא את הקשר בין גישה זו, הרואה באישה – במקרה הטוב – כלי שרת לאיש, לבין מכלול הנשים הלומדות ומלמדות, המנהיגות ומשפיעות, יוצרות וכותבות ומייצגות תפיסות עולם שונות לחלוטין, מן התקופות שקדמו לימי הביניים ומן התקופות שאחריהם, המוצגות בחוברת זו של מסכת ובחברות שקדמו לה.